

BOLANING FIKR BILDIRISH HUQUQINI TA'MINLASH: METODIK TAVSIYALAR

Jumanova Xurriyatxon Sultonmurodovna

Toshkent viloyati pedagogik mahorat
markazi "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar
afedراسi" o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bolaning fikr bildirish huquqini ta'lim amaliyotida kafolatlash uchun metodik yechimlar taklif etilgan. Lundi modeli, Shier bosqichlari va Hart zinapoyasi asosida ishtirok sifatini rejalashtirish, baholash va refleksiya qilish yo'llari ko'rsatiladi. Inklyuzivlik, etika, yoshga mos instrumentlar va o'qituvchi tayyorgarligiga oid amaliy chek-listlar beriladi.

Аннотация: В статье предложены методические решения по обеспечению права ребёнка на выражение мнения в образовательной практике. На основе модели Ланди, уровней Шьера и лестницы Харта показаны способы планирования, оценки и рефлексии качества участия. Рассматриваются инклюзия, этика, возрастные инструменты и подготовка педагога.

Abstract: The paper offers methodological solutions to guarantee children's right to be heard in education. Drawing on the Lundy model, Shier's pathways, and Hart's ladder, it outlines planning, assessment, and reflection of participation quality, with practical checklists on inclusion, ethics, age-appropriate tools, and teacher preparation.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, fikr bildirish, ishtirok, pedagogik metodika, baholash, inklyuziv ta'lim

Ключевые слова: права ребёнка, выражение мнения, участие, педагогическая методика, оценивание, инклюзия

Keywords: child rights, voice, participation, pedagogy, assessment, inclusion

Bugungi ta'lim amaliyotida bolaning fikrini eshitish va uni qarorlar qabul qilish jarayoniga ma'nolilik bilan qo'shish huquqi tarbiya va o'qitishning ustivor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu huquqning xalqaro-huquqiy asosi BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi 12-moddasi va tegishli umumiy sharhlarida aniq ifoda etilgan bo'lib, bolaning yoshi va yetuklik darajasiga mos ravishda uning fikriga munosib e'tibor berilishi shartligi ta'kidlanadi [1]. Amaliyotda esa «eshitish» va «integratsiyalash» o'rtasidagi farq ko'pincha yo'qolib ketadi: fikr so'raladi, lekin o'quv jarayonini o'zgartiruvchi qarorlarga ta'sir etmaydi. Shu bois ushbu tezis metodik hallarni, ishonchli mezonlarni va o'qituvchi uchun amaliy qadamlarni tizimlashtirishga qaratilgan. Huquqiy-me'yoriy ramka va pedagogik interpretatsiya. Umumiy sharh №12 bolaning fikrini tinglashni bir martalik emas, balki jarayonga aylantirishni talab qiladi: tayyorgarlik, muvofiq kanal, xavfsiz muhit, fikrni qayd etish va natija haqida qaytar aloqa bosqichlari zarur [1]. Ushbu bosqichlar ta'limdagi dialogik yondashuvga yaqin turib, o'qituvchiga o'quvchining ma'naviy xavfsizligini ta'minlash, qatnashishning ixtiyoriyligini kafolatlash hamda qaytar aloqa mexanizmlarini institutsionallashtirish vazifasini yuklaydi. Huquqiy normaga metodik tarzda «harakat ssenariylari» qo'shilganda, bola ovozi formal emas, balki natijaviy jarayonga aylanadi.

Ishtirok sifatining to'rt o'lchovi: Lundi modeli. Lundi (SPACE—VOICE—AUDIENCE—INFLUENCE) modeli bola ovozini tizimli ta'minlash uchun qulay ramka taklif etadi [2]. «Joy» (SPACE) — hurmat va xavfsizlik tamoyillari asosida fikr bildirish maydonini yaratish; «Ovoz» (VOICE) — yoshga mos ifoda vositalarini (suratlar, stikerlar, rolli o'yinlar, infografikalar) tanlash; «Tinglovchi» (AUDIENCE) — qaror qabul qiluvchi sub'ektning aniq belgilanishi; «Ta'sir»

(INFLUENCE) — fikrning qarorlarga qay tarzda singgani haqida shaffof hisobot berish. Metodik jihatdan bu to'rt o'lchov sinfda oylik «Ishtirok xaritasi»ni yuritish, ovoz jurnallari va «qaror izi» (decision trail) protokollari orqali operatsionallashtiriladi [2]. Lundining afzalligi shundaki, u «so'roq qilish»ni emas, tizimli tinglash va ta'sirni dalillashni talab qiladi; demak, o'qituvchida rejalash, amalga oshirish va monitoring bog'lanmalari yaqqol tuziladi.

Ishtirok darajalari: Shierning besh yo'li. Shier modeli ishtirokni besh bosqichda tavsiflaydi: 1) eshitishga ochiqlik; 2) imkoniyat; 3) majburiyat; 4) bolalar bilan sheriklik; 5) bolalar tashabbusini qo'llab-quvvatlash [3]. Metodik jihatdan o'qituvchi har dars rejasida ushbu bosqichlarning qaysi biri amalga oshirishini belgilaydi: masalan, 7-sinf adabiyot ma'ruza-muhokamasida 1–2-bosqich, loyiha ishida 3–4-bosqich, sinf qoidalarini qayta ko'rib chiqishda 5-bosqich. Shier nazariyasi amaliy cheklistga oson aylanadi: «Kim tinglaydi? Qachon va qaerda? Qay tarzda qayd etiladi? Qanday qaror o'zgardi? Qanday qaytar aloqa berildi?» [3]. Bu savollarga javoblar hujjatlashtirilsa, ishtirok «ko'rinmas mehnat»dan institutsional xatlovga aylanadi. Mas'uliyatli ongillik: Xart zinapoyasidan ehtiyotkor foydalanish. Xart ishtirokning ramziydan (tokenism) haqiqiygacha bosqichlarini ko'rsatadi va formalizm xavfini eslatadi [4]. Zinapoya pastki bosqichlarida bola «ishtirok etayotgandek» tuyuladi, ammo mantiqiy ta'sir yo'q; yuqori bosqichlarda esa sheriklik va tashabbus ustun. Metodik ifodada bu «quruq ovoz berish»dan (masalan, xayriya aksiyasi mavzusini faqat o'qituvchi belgilashi) «ko'shma dizayn»gacha (o'quvchilar tadqiqot savolini birgalikda tanlaydi) uzluksizlikni anglatadi. Xart ishora qilgan «simvolik ishtirok» xavfini pasaytish uchun, har bir faoliyatda «qaror izi»ni yozish, ya'ni o'quvchi fikrining aniq qaysi jihatni o'zgartirgani qayd etilishi shart [4]. Bu yo'l bilan biz sharh, dalil va ta'sir uyg'unligini ta'minlaymiz.

Psixologik-pedagogik asoslar: madaniy-ta'rixiy yondashuv. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasiga ko'ra, bola faol sub'ekt sifatida muloqot va qo'shma faoliyat orqali yuqori kognitiv funksiyalarni o'zlashtiradi [5]. Bu, o'z navbatida, fikr bildirish huquqining pedagogik mazmuniga yangicha ma'no beradi: tinglash o'quv jarayonining dvigateliga aylanadi. Agar o'qituvchi savol berishning ochiq turlarini, qayta ishlash (revoicing), reflektiv tanaffuslar va metakognitiv savollarni qo'llasa, o'quvchilarning ma'no yaratishi chuqurlashadi [5]. Demak, huquq — bu faqat normativ talab emas, balki kognitiv rivojlanish sharti. Shuning uchun har bir darsda «ovoz burchagi», «fikir kartasi» va «savol devori» kabi instrumentlar o'z samaradorligini topadi.

Milliy metodik maktab tajribasi. Milliy pedagogikada o'quvchi shaxsini qo'llab-quvvatlash, darsni muloqotga qurish, refleksiya madaniyatini shakllantirishga oid ishlar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, pedagogik mahoratga oid tadqiqotlarda o'qituvchining kommunikativ kompetentligi, didaktik bozorlilik va reflektiv pozitsiyasi o'quvchining sub'ektiv tajribasini qiymatli deb bilishga bog'liq ekani ta'kidlanadi [6]. Bu qarashlar ishtirok metodlariga to'g'ridan-to'g'ri ulanadi: savol-javobning interaktiv formalari, «bir daqiqalik essatest», «qaytar aloqa triadasi» (yaxshi—yaxshiroq—e'tiborga arziydigan yo'nalish) kabi usullar bola ovozini tizimli ravishda ko'taradi [6]. Shuningdek, milliy dars an'alariga mos adaptatsiyalar (masalan, kichik guruhlarda «liker shkalasi» o'rniga «rang kartalari») inklyuzivlikni kuchaytiradi.

Metodik tavsiyalar: rejalash, amalga oshirish, baholash. 1) Rejalash: dars ssenariysida Lundining to'rt o'lchovi va Shier bosqichlari belgilanadi; ishtirok maqsadi (masalan, «mavzu tanlovi bo'yicha sheriklik»), kanal (yozma, vizual, og'zaki), xavfsizlik qoidalari (ixtiyoriylik, hurmat) yoziladi [2; 3]. 2) Amalga oshirish: ochiq savollar matritsasi (Kim? Nima uchun? Qanday dalil? Qanday variantlar?), «hamdard tinglash» mashqlari, yoshga mos instrumentlar (ikki daqiqalik audio-yo'llovlar, piktogramma orqali baholash) qo'llanadi. 3) Baholash va refleksiya: «ishtirok indeksi» (masalan, SPACE/AUDIENCE/INFLUENCE bo'yicha 0–3 shkala), «qaror izi» jurnali,

mikroqadamlar (kuchli savollar soni, o'quvchi taklif etgan o'zgarishlar ulushi) hisoblanadi [2; 4]. Baholash natijalari o'quvchiga tushunarli tilda qaytar aloqa qilinadi.

O'qituvchini qo'llab-quvvatlash va monitoring. Ishtirokni tizimli qilish uchun o'qituvchiga resurs va refleksiv maydon kerak: ixtisoslashgan treninglar, hamkasb kuzatuvi, videorefleksiya, mikrotajribalar. Muvofiq ravishda, maktab darajasida «ishtirok xaritasi» (qaysi sinfda qaysi model elementlari ishlayapti), ko'rsatkichlar paneli (masalan, oyiga kamida ikki «sheriklik» faoliyati) va yillik hisobot tejamkor formatda yuritiladi [3]. Vigotskiycha «qo'llab-quvvatlovchi muhit» o'qituvchi uchun ham zarur: tajriba almashish doiralari, keyslar banking va muvaffaqiyatlar portfoliosi motivatsiyani oshiradi [5; 6].

Bolaning fikr bildirish huquqini ta'minlash tasodifiy emas, balki maqsadli rejalashtirilgan, dalilga tayangan va shaffof jarayon bo'lishi kerak. Bu jarayon Lundining to'rt o'lchovi orqali maydon, ovoz, tinglovchi va ta'sirni mustahkamlaydi; Shierning bosqichlari orqali tashkiliy yetuklikni oshiradi; Xart esa ramziy ishtirok xavflarini ko'rsatib, dalil va hisobdorlikka majbur etadi. Psixologik-pedagogik asoslar esa tinglashni rivojlanish drayveriga aylantiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 12: The right of the child to be heard. CRC/C/GC/12. Geneva: United Nations, 2009. 26 p.
2. Lundy L. 'Voice' is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*. 2007; 33(6): 927–942.
3. Shier H. Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. *Children & Society*. 2001; 15(2): 107–117.
4. Hart R. Children's participation: from tokenism to citizenship. *Innocenti Essays No. 4*. Florence: UNICEF International Child Development Centre, 1992. 40 p.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999. 352 с.
6. Йўлдошев Ж. Ф. Педагогик маҳорат. Тошкент: Ўқитувчи, 1998. 176 б.